

По Врачанския Балкан

Еберхарг Унджиян

Природен парк „Врачански балкан“ с обща площ 29 000 ха е сравнително голям. В него влиза по-голямата част на Врачанския дял на Западна Стара планина, 30 x 15 км. Тук се издигат три върха, все над 1200 – 1400 м. На Юг опира до невероятно живописния

Искърски пролом. На югозапад от града, непосредствено до крайните квартали, са се юрнали към небето шеметните, почти отвесни, стени на ждрелото „Вратцата“, високи до 400 метра. Красимир Дончев, по това време биолог на управлението, ни предлага една малка и приятна разходка до Черепишкия манастир. За не повече от 2 часа....

Тръгваме и поне в първите два часа горе-долу знаехме, къде се намираме и накъде вървим. А че е красиво – не ще и дума! Врачанският балкан е изграден главно от варовици и тук срещаме го-

Пътуването от Русе до Враца не е съвсем просто, макар че и двата града са разположени между Дунава и Стара планина и между тях географията не е поставила значително препятствие. С изпитаната помощ на ЖП-то отиваме до Мездра, а оттам вече се прехвърляме в „локален влак“. Във Враца се събираме за честване на годишнина на Природен парк Врачански Балкан. Нагошли бяха колеги и от други паркове – Шуменско плато, „Сините камъни“ – Сливен, Централен Балкан, Витоша, Рила, Странджа и „Златни пясъци“ – Варна. Директорът, лесинж. Николай Ненчев, ни посреща радостно и гостоприемно.

лямо разнообразие от карстови форми. Носят названието си от областта Карст в Истрия (на територията на днешна Хърватия), където са били най-напред проучени и класифицирани от сръбския геолог и географ Йован

Цвиич (1865 – 1927). У нас на тези явления първи са обърнали внимание високо заслужилите братя Херменегилд и Карел Шкорпил с труда си „Природните богатства на България. Кражски явления“ (Пловдив, 1900). Дошли са от Чехия, тогава в границите на Австро-Унгария, в току-що освободена България и останали тук.

Районът около Враца е бил изследван и описан от видния ни географ и геоморфолог Жеко Радев (1875 – 1934) в труда му „Карстови форми в Западна Стара планина“, донесъл му назначение като

доцент в Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Снабден с 68 черно-бели снимки, което за тогавашните възможности се явява значително постижение.

Варовикът, ако е подложен на продължителното въздействие на външните сили – пек и студ, слънце, вятър и особено дъжд и сняг, се поддава на изветряне, особено по многобройните пукнатини. Пък и дъждовната вода, с разтворения в нея въглероден двуокис, по един равновесен процес образува въглена киселина. Макар и слаба, тя атакува варовика и го превръща от по-трудно разтворимия калциев карбонат в по-лесно разтворимия кисел калциев карбонат. Така при този процес химическото изветряне играе по-значителна роля, отколкото физическото. Пък и въздействията траят с хилядолетия. Крайният резултат са карстовите явления – карни полета, въртопи, валози и слепи долини, пропасти, пещери и подземни реки. Въртопи-

Чехите Карел и Херменгилд Шкорпил са не само археолози, но и географи. Те първи описват врачанския карст

Златна Панега е един от най-големите карстови извори у нас

Пещерата „Леденика“

те приличат на фуниевидни отвърстия в земната твърд. Погледнати от въздуха имат кръгла или елипсовидна форма. Най-често са запушени с пръст. Когато са отворени, те като ненаситна паст „поглъщат“ валежната, снежна или речна вода. След по-кратък или по-продължителен подземен път тя рано или късно излиза на повърхността във вид на карстови извори. Такива са например „Златна Панега“ или „Житолуб“ по Искърския пролом, Девненските извори до Варна или да кажем „Клептуза“ във Велинград, Родопите.

Едни от най-интересните карстови явления, предмет на увлечението на цели групи ентусиасти или на любители и туристи, са пещерите. Най-красива и заслужено прочута в този край е „Леденика“. В привходните ѝ части през зимата се образуват „сталагмити“ от лед –

оттам името ѝ. Обявена е за природна забележителност и се спохожда от многобройни посетители и спелеолози.

От с.Челопек, през селата Паволче и Згоризраг се издига скален венец като непревземаема средновековна крепост. Стига до „Вратцата“ и малко след този проход. Разказват, че там са гнездели някои грабливи птици и даже двойка египетски лешояди (*Neophron percnopterus*). Ние не ги видяхме. Цялата им популация е в катастрофален упадък. По Ломовете някога са били по приблизителна преценка 25 – 30 гнездящи двойки. Днес е останала само една... Причините за спада са неясни.

Стигаме водопад „Боров камък“. Кра си ни каза, че само тук във Врачанския край растят черен бор (*Pinus nigricans*) и

Водопадът „Боров камък“

затова скалата, висока над 60 м (и водопада) са наречени така. Той е изключително привлекателен и впечатляващ, но само през пролетта или след обилни дъждове. Ако има суша рекичката се стопява до отделни локви.

В тях намираме жълтокоремни бумки (*Bombina variegata*). У нас обитават предимно високите места. На ниско, също така около Дунава и по Ломовете, ще намерим червенкоремната (*B. bombina*). И двете имат по корема цветни и черни петна които са им дали името. Неведнъж сме имали случай да наблюдаваме как жълтокоремната, когато е уплашена, се изви на гъга, като си издига и крачетата нагоре. Така тя показва, поне отчасти, предупредителната окраска на коремчето: не ме яж, аз не съм никак вкусна! Кожата им отделя секрет, неприятно действащ при допир на устата, а още повече – на очите. Независимо от това, някои неприятели все пак я изяждат, напр. водната змия или жълтоушка (*Natrix natrix*), пък и всички чапли. Както се вижда и в този случай защитата не е стопроцентова.

По-нататък по течението открихме и горска скоклива или дългокрака жаба (*Rana dalmatina*), с общо кафяво оцветяване и едно V-образно петно на гърба, което понякога отсъства. Основен белег са именно дългите крака. При изпъване напред, успоредно на тялото, „петата“ излиза пред края на муцунката. Името не е случайно – при заплашване съм я виждал да прави скокове почти до 2 м дължина и около 80 см височина, като често сменя посоката. Това, естествено, се отнася до едрите екземпляри. Освен това, пак според Краси, присъства и планинската жаба (*R. temporaria*). Тя е по-дебела и тремава и винаги има на гърба си характерното „V“, обърнато с върха напред.

Жълтокоремна бумка

Дългокрака жаба

Някъде по-нагоре по склона към нас се спуска малко стаго гръзливи овце. Като си спомням за ваклите стага, които на младини съм виждал например по Стара планина и Рила, ми става тъжно... И заедно с овцете – сюриса псета. Напираха съвсем близо с лай и ръмжене. Овчар и изобщо човек така и не видяхме. Кучетата постепенно се успокоиха и последваха стагото си нататък. Очевидно само пазеха поверените им добичета.

Всъщност названието „каракачански кучета“ е спорно. Каракачаните се считат за преки потомци на илирите, значи се числят към първопоселенците на Балканския полуостров. Поради дълготрайния си близък контакт с гърците са възприели езика им за общуване. Битът на каракачаните е бил твърде невесел и тежък, както и може да се очаква за хора, водещи полуномадски живот. Осо-

Варовиковите скали на Врачанския Балкан са предизвикателство за катерачите

бено пък на жените. Имат древни и в нашите очи малко странни обичаи. Например булката се е откупувала. И не е била никак „ѝфтина“! До жениха си е била водена на кон. И това е било единственото ѝ яздене. Оттам нататък самата тя ставала товарно добиче... Няколко десетки семейства се обединявали под водачеството на старейшина, който имал голяма власт и немалко богатство. На първо място, разбира се, в добитък – овце, говеда, коне, магарета и гр. Но се говори и за солидни количества благороден метал.

Парите не съм ги броил. Овцете се виждат, останалото – не, та мога само да предам чувото и четеното. Наш вече покоен приятел, на млади години запален турист, ми е разказвал, как са пътували по Стара планина преди около 60 – 70 години. Купува се магаре, предназначено да носи тежките раници на „великите туристи“. И което на края на пътя по билото на Балкана се продава отново. Та на една поляна видял млад мъж, легнал на одеяло и четящ ... Юго В оригинал. Завързали разговор. Оказало се, че е син на старейшина на такава каракачанска общност. И че следвал в Сорбоната. Какво е станало по-късно с него, не ми е известно. Днес битът им е основ-

но променен – водят заседнал живот. Гледах репортаж за техния празник, голямото събиране в местността Карандила в Сливенския балкан, след промените през 90-те години. Това е практически единствения случай, когато обличат старинните си традиционни и твърде живописни носии. Запитана пред

телевизията, дали навремето доброволно са слезли долу, една от жените каракачанки каза пред микрофона: „Доброволно ли!? С картечници ни смъкнаха от планината!“ И тогава неофициално стана известно, че навремето били подкрепили горяните.

Продължаваме нашето славно и продължително пътуване към светата обител на Черепишкия манастир. В края на краищата не стигнахме до него, но в замяна на това видяхме и преживяхме доста интересни неща. След срещата със стадото без овчар попаднахме на напусната мина. По правило във Варовици, независимо от геоложката им възраст, полезни рудни изкопаеми не се срещат. Но има и изключения. Тук през по-далечното геоложко минало са се проявили нискотемпературни орудявания, главно олово и цинк с някои групи примеси, а в по-късно геоложко време на мед и олово с участие на сребро, кобалт и никел. Тукашните варовици са доста стари – от геоложкия период Юра (от 200 до 140 млн. години назад). При назоваването на Стара планина, през т.н. алпийска фаза, преди около 30-на млн. години, пласторедът е бил отчасти обърнат, поради полягането на някоя гънка. Така че по-възрастни скали (от Юра) сега лежат над по-млади (от Креда).

Мината е изоставена поради изчерпване на запасите. Пълним по грамаден сипей от „отпадни, т.е. празни“ скални материали, извадени за стигане до рудния пласт. Сградите са порутени, впечатлението на запустелост навява тъжни мисли и сравнения с т.н. „призрачни градове“ („ghost towns“) на американския Запад от по-миналия век. Там те израснали набързо около мини за експлоатация на метални находища, главно сребро и злато и били напуснати също така бързо след изчерпване на запасите. Пейзажът пред нас би представлявал чудесен декор за снимки на филм с каубои и индианци, но това е само във въображението. А в реалността виждаме само пране със съмнителна чистота да се вее на вятъра и отново не се мярка жива гуша.

С тази мина при Згоризград (тя датира поне от римляните, а най-вероятно е била експлоатирана още от траките) е свързана една много трагична и позабравена случка. На 1 май 1966 г. бентът на хвостохранилището при оловно-цинковата фабрика до близкия рудник „Плакалница“ се скъсал. 450 000 кубически метри отровна тиня и вода с бясна скорост се понесли по коритото на р. Лева, помитайки всичко по пътя си. Не напразно казват: Огненият оставя поне пепел, водата – нищо! Мътните талази влачели трупове на хора и добитък, покъщина и какво ли не още. Над 310 семейства останали без дом, разрушени били над 150 къщи. Не стига това, а 118 души загинали, между тях и 4 деца. Труповете били положени на ста-

Згоризград

гуона, където с маркучи ги измивали, за да могат покъртените близки да ги разпознаят. Обвинени и осъдени на продължителен затвор са били няколко души. И днес край Вратцата огромен скален блок лежи като паметник на страшното бедствие в коритото на р. Лева. Очевидци твърдят, че стихията го била влачела надолу като кибритена кутийка!

А нашето продължително странстване към светата обител, към Черепишкия манастир се превърна в цяла Одисея. Вървахме до късна вечер и никои от нас, на първо място Краси, не знаехме накъде вървим. Гори, храсталаци, ливади, поляни, пасища... Просто вървим, за да не стоим на едно място.

Климакът, както ще каже професионалният ботаник и еколог, или нека се изразим по-общочовешки и разбираемо – устойчивата растителна формация, тук е гората. Разкошна гора, истински празник за окото и душата – високостеблен букак!

Стволите на буките пред нас са с диаметър до метър и половина, мерено на височина на гърдите, както практикуват лесовъдите. На ръст достигат 30 – 40 метра. Подлес, както сме свикнали в нашите гори, тук няма. Склопът е прекалено гъст. Само пролетно време

се развива краткотрайно съобщество, т.н. ефемери. Те бързат да цъфтят и дадат семена, както и да натрупат резервни вещества за следващата пролет. Между тях е и левургата (*Allium ursinum*) – има красиви бели цветове като звездички и дъх на чесън. Покрай буковата расте и смесена широколистна гора. На места, където почвата е съвсем плитка – в науката се нарича скелетна почва – и се поддава на плъзгане надолу, гората е не само тънкоствола, но и разкривена, сякаш е пияна.

Тук-там се разкриват светли поляни. На едната видяхме старо или още лудо биле (*Atropa belladonna*). Цялото растение, включително „изкусителните и поканващи“ плодове – черни ягоди – е силно отровно. Още от гревни времена е обвеляно от мрачна слава. Тежко на не-предпазливия или неразумния, подгал се на изкушението да похапне от неговите лъскави черни „черешки“ или „вишни“! Несвързан говор, втрещен, но невиждащ поглед, заслушване в тайнствени, призрачни, че и дяволски гласове, буйство, последвано от дълбоко сънливо състояние, преминаващо в кома и смърт, са

Измамно красиви са плодовете на беладоната

Жълта самакитка

фазите от отравяне с беладона, както сега се нарича растението по научното му название. Беладоната всъщност е член на цяло семейство, отличаващо се с подобни зловещи качества (тютюн, татул, блен, както и груги), но в името на истината в семейството са още гомат, пипер, патладжан и картофът, спасил много хора и народи от глад! През първата половина на миналия век един наш народен лечител от с. Шипка, Иван Раев (1876 – 1938) е постигнал забележителни лечебни ефекти на сънната болест с извлек от беладона, както у нас, така и в чужбина, в Италия. Знаех за сложния „коктейл“ от опасни отровни вещества в нея и – не скривам – я разглеждах с известно страхопочитание.

Имахме срещи и с груги отровни растения. Например Жълтата самакитка, или Вълче биле (или Аконит – понякога под това име фигурира в кръстословиците, *Aconitum ranunculaefolium*). Цветовете са светложълти с форма на много висока шапка или шлем. По градините понякога можете да видите и друг вид

самакутка, със сини цветове, която произхожда от Средна Европа. Даже неразумни хора я бяха засадили пред нашия блок в Русе, без да съобразят, че играещите там деца могат да си откъснат! Та се наложи да им разясня тази опасност. Самакутката се ползва много рядко в медицината – границата между токсичното и лечебно действие при нея е твърде тясна.

България може да се гордее с едно от най-богатите и разнообразни растителни царства на Европа – около 4000 вида! И между тях към 50 вида орхидеи. За разлика от тропическите, на първо място тези на гъжовните гори, които са по правило *епифити* (растения, живеещи върху други растения, но не като паразити), нашите са скромни земни цветя. Някои съвсем невзрачни, други изключително красиви и с чудни форми, особено ако ги погледнем внимателно отблизо. Трябва да се знае, че именно хълмистите, предпланински и планински области са най-богати на видове орхидеи. Тук съм снимал не една красавица, например пърчовката (*Himantoglossum caprinum*).

По едно време щастливият случай ни изведе в долчинка с рядък, трънлив храсталак. Между храстите се виеше едва забележима пътечка. И попаднахме на първите признаци на човешко присъствие. Нечия грижовна ръка беше изгълбала, вероятно с чук и длето, улей в скалната стена висока 8 – 10 м., така че стичащата се гъжовна вода да се събере там. Вероятно за поене на добитък. Защото в тази изгорена от слънцето земя (варовикът е пропусклив) извори практически няма. Пътечката завиваше около скалата. Тогава се откри „очароваща очите и душата гледка“ на къща, покрита с керемиди – не с плочки, както често се вижда по Балкана. По-нататък се виждаха и високите до гърди

Пърчовка

огради на кошари, от камъни, сложени без мазилка.

И чухме човешки гласове – значи сме попаднали на хора!! Спасени сме!!! Беше семейство с две деца, момче и момиче. Отначало мъжът беше твърде резервиран. Но след като Краси се легитимира като служител на Природния парк, отношението се промени коренно. Оказаха се приятни и гостоприемни люде. С огромно удоволствие приехме чаши вода (в множествено число!) от бидон – символ на „съвременния пластмасов свят“. Нагостиха ни даже с кекс, също така добре дошъл. Цял ден, естествено, не бяхме сложили зъбък в уста, повярвали на агитациите на нашия колега. До горския дом се доволкохме по тъмно, към 10 часа, ама яко капнаха.

До Черепишкия манастир така и не стигнахме. Време е да завършим разказа за преживелиците ни в чудно красивия Природен парк „Врачански балкан“. Скоро няма да го забравим и ще го славословим, както и цялата великолепно българска Природа! ■